

ANTROJO PASAULINIO KARO PABĖGĖLIŲ IŠ LIETUVOS LIKIMĄ SPRENDŽIANT

Vygintas Bronius Pšibilskis

Profesorius habilituotas daktaras

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Politologijos katedra

Tel. 762 763

El. paštas vygaud@pub.osf.lt

Ilgiausiame ir siaubingiausiame naujausiųjų laikų istorijoje Antrajame pasauliniame kare (1939–1945 m.) žuvo apie 50 mln. žmonių, o apie 40 mln. tapo priverstinės migrantų bangos benamiais, ilgai klaidžiojusias sugriautos Europos keliais.

Sovietų armijai 1944 m. artėjant prie Lietuvos, nemažai lietuvių, pabėgusių tremties į Sibirą, represijų, karo veiksmų, traukėsi į Vakarų. Iš šimtą tūkstantinės pabėgėlių bangos tik daliai pavyko įsilieti į Vokietijoje susitelkusių maždaug 10 milijonų Antrojo pasaulinio karo benamių būrį. Tuo metu Vokietijoje jau buvo nemažai Lietuvos gyventojų, pabėgusių dėl SSRS įvykdytos okupacijos 1940 m. birželio mėn. viduryje (1000–2000 aukščiausiųjų valdžios pareigūnų, tarp jų A. Smetona), repatrijavusių iš Lietuvos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį Vokietijos ir SSRS sutartį (išvyko 50141 asmuo; 1943 m. apie 29 000 grįžo į Lietuvą). Be to, nacistai suėmė ir prievarta darbams į reičią išvežė apie 75 000 asmenų, apie 40–50 tūkst. žmonių (iš jų apie 10 tūkst. žuvo) pateko į vokiečių kariuomenę arba policijos pajėgas, pagalbinę karo tarnybą. Kelios dešimtys

tūkstančių Lietuvos gyventojų, dažniausiai vie-
naip ar kitaip pasipriešinusių, neįtikusių oku-
pantams, atsidūrė Vokietijos kalėjimuose ir
koncentracijos stovyklose. Buvo ir vokiečių
evakuotų bei išvartų, daugiausiai iš pasienio
zonų, apkasų kasti. Tyrinėtojo Bartusevičiaus
apskaičiavimais, į Vokietiją pateko apie
200 000 asmenų, tačiau po karo globos orga-
nizacijos formaliai įregistravo tik apie 65 000.
Įskaitant globos neprašiusius arba teisės į ją ne-
turėjusius, iš viso Didžiosios Lietuvos lietuvių
galėjo būti per 70 000. Dar apie 10 000 sudarė
Mažosios Lietuvos lietuviai, kurie laikėsi ato-
kiauo nuo lietuviškų reikalų¹. Pasak D. Jasai-
čio, po Antrojo pasaulinio karo Vakaruose at-
sidūrė per 100 000 lietuvių. Sąjungininkų oku-
puotoje zonoje Vokietijoje bei Austrijoje buvo
per 73 tūkstančius.² J. B. Končiaus duomeni-
mis, pokariu Vakarų šalyse būta 250 000 pa-

¹ *Bartusevičius V.* Lietuviai pabėgėliai Vokietijoje 1944–1951 m. Humanitarinių mokslų srities Istorijos mokslų krypties daktaro disertacija. V., 1999. P. 13, 23.

² *Jasaitis D.* BALF'as ir Lietuvos Raudonasis kryžius Europoje // *BALF'as 1944–1969.* New York, 1970. P. 52–53.

baltijiečių, iš jų – 73 tūkst. lietuvių³. A. Eidintas, remdamasis Švedijoje gyvenančio latvių kilmės istoriko K. Kangerio publikuotais reicho dokumentų duomenimis bei N. Kairiūkštytės surinktomis žiniomis apie lietuvių grįžimą, teigia buvus per 200 tūkst. evakuotų (išvežtų) ir pabėgusių lietuvių Vokietijoje.⁴ Minėtieji ir kai kurie kiti autoriai aptarė įvairius lietuvių Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių problemos sprendimo aspektus. Šiame straipsnyje, remiantis lietuvių bei užsienio autorių publikacijomis, karo ir pokariniais periodiniais leidiniais, bandoma paanalizuoti tarptautinės demokratinės bendruomenės bei lietuviškų organizacijų svarbiausias nuostatas, veiklos kryptis ir pastangas sudėtingai Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių, tarp jų ir Lietuvos, problemai spręsti.

UNRRA globa

Patekę į sąjungininkų smarkiai bombarduojamą Vokietiją, lietuviai kūrėsi arba buvo kurdinami miestuose (Berlyne, Drezdene, Miunchene ir kt.), įtraukiami į karo pramonę. Pabėgėlių įdarbinimu nuo 1944 m. vasaros rūpinosi specialieji vokiečių institucija *Hilfstelle* davusi nedidelės pašalpas, stebėjusi lietuvių judėjimą. Tuo tarpu tūkstančiai pabėgėlių gyveno viltimi, kad sovietai paliks Lietuvą, kad šalies nepriklausomybė bus atkurta, ir jie grįšią tėvynėn. Tvirtai tikėjo, jog bus įgyvendinta JAV prezidento Franklino D. Roosvelto ir Didžiosios Britanijos premjero Winstono G. Churchillio 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašyta Atlanto charta. Dokumentas skelbė teisę visoms tautoms pasirinkti tinkamą valdžios formą, žadėjo atkurti suvere-

nius teises ir vyriausybes tų kraštų, kuriems tai atimta jėga.⁵ Galingiausių Vakarų šalių deklaracijos principus 1942 m. sausio 1 d. pripažino 24 valstybės, tarp jų ir Sovietų Sąjunga. Vėliau Chartą parėmė dar 19 valstybių.

Iš pradžių pabėgėliai telkėsi apie Lietuvių sąjungą, steigė įvairius komitetus, o karui pasibaigus, po 1946 m. kovo 3–4 d. įgaliotų atstovų suvažiavimo Hanau stovykloje, svarbiausiu juos vienijančiu veiksmu tapo Tremtinių bendruomenė.

Milijonų pabėgėlių, tremtinių, karo belaisvių ir kitokių Antrojo pasaulinio karo benamių klausimą tikėtasi palyginti nesunkiai išspręsti žlugus vokiečių reichui. Tačiau dar tebesitęsiant karo veiksmams išryškėjo, jog susidurta su didžiule, sudėtinga tarptautine problema, kurią įveikti galima tik koordinuojant pastangas. Sąjungininkų ekspedicinių pajėgų vyriausioji būstinė – Supreme Allied Expeditionary Force (SHAEE) išpareigojo visai lengvinti benamių likimą, teikti jiems laikiną globą maistu, apranga, būstu.⁶ 1944 m. pabaigoje karinės administracijos dėka gimė *Displaced Persons (angl), personnes déplacées (pranc)* terminas, apibūdinęs civilius asmenis, kurie dėl karo veiksmų atsidūrė už savo valstybės ribų, grįžti į savo kraštus arba įsikurti kitur negalėjo be pagalbos. DP sąvoka taikyta visiems Vokietijoje susitelkusiems gana skirtingiems svetimšaliams. Beveik visi vakariečiai tuojuo po karo grįžo į savo kraštus. Pabaltijiečiams, rusams, lenkams, jugoslavams, ukrainiečiams ir kitiems, kurių kraštuose įsitvirtino sovietiniai okupantai bei prosovietiniai režimai, grįžti į savo tėvynes galimybių nebuvo. Nors

³ Končius J. B. Atsiminimai iš BALFO veiklos 1944–1964. Chicago, 1966. P. 119.

⁴ *Eidintas A.* Lietuvių kolumbai. V., 1993. P. 92.

⁵ Atlanto Charta (Jungtinių Amerikos valstybių ir Anglijos Premjero 1941 m. rugpjūčio 14 d. pareiškimas // Žiburiai. 1947, balandžio 26.

⁶ *Stenberg G.* Non-Expulsion and Non-Refoulement. Justus Förlag Uppsala. 1989. P. 51.

jiems DP sąvoka ir netiko, oficialiuose dokumentuose jie tokiais buvo laikomi. Kurį laiką po karo buvo naudojamas pažodinis DP vertimas – „išvietintieji, perkeltieji asmenys“, bet greitai išnyko. Ilgam nusistovėjo sulietuvintas DP pavadinimas: dipukai bei tremtinio ir pabėgėlio terminai. Toliau šiame straipsnyje, pritariant istoriko V. Bartusevičiaus apmąstymams⁷, bus vartojamas pabėgėlio, tremtinio sąvokos bei oficialioji DP definicija.

Ryškėjant pabėgėlių tarptautinės problemos mastams, JAV vyriausybės iniciatyva pradėtos kurti nacionalinės ir tarptautinės pagalbos, globos organizacijos, fondai. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui Amerikoje buvo dvi pagrindinės institucijos, kurių uždavinys – padėti pabėgėliams: Patariamasis pabėgėlių reikalų komitetas (The Advisory Committee on Political Refugees) ir Karo pabėgėlių vadyba (The War Refugee Board). Įvairių šalpos fondų veiklą koordinavo, vienijo Tautinis karo fondas (National War Fond), o priežiūros bei kontrolės funkcijas vykdė Prezidento karo šalpos kontrolės komisija (President's War Relief Control Board)⁸.

Vašingtone 1943 m. lapkričio 8 d. susirinkę 44 valstybių atstovai pasirašė anglų ir amerikiečių paruoštą sutartį ir įsteigė Jungtinių Tautų paramos ir atkūrimo organizaciją (United Nations relief and Rehabilitation Administration – UNRRA). Buvo sudarytas ir Tarpvyriausybinių pabėgėlių komitetas (Intergovernmental Committee on Refugees – JGCR). UNRRA turėjo teikti materialinę pagalbą išlaisvintų kraštų gyventojams, paremti ūkinio bei visuomeninio gyvenimo atgaivinimą, grąžinti į namus karo belaisvius, pabėgėlius, tremtinius. Šiems už-

daviniams vykdyti trijose Vokietijos zonose veikė UNRRA direkcija, visoje teritorijoje – direktorių vadovaujami skyriai: repatriacijos ir įkurdinimo, išlaikymo, sveikatos, finansų, transporto ir pristatymo, personalo, statistikos bei tarnybos (vaikų bei priežiūros, apsaugos – saugumo). UNRRA aukščiausiaji institucija – Taryba, joje kiekviena valstybė turėjo savo atstovą. Centro komitete, kuris priimdavo reikšmingus nutarimus tarp Tarybos sesijų, iš pradžių buvo penki, vėliau – devyni šalių atstovai. Kasdienes problemas sprendė Generalinis direktorius su padėjėjais bei štabu. Didžiausią dalį UNRRA finansų sudarė JAV įnašai.

UNRRA tarnautojai skirstėsi į 2 kategorijas. Pirmą sudarė įvairių laisvų kraštų labai gerai apmokami savos šalies valiuta žmonės, daugiausia jauni kariškiai, rūpinęsi karjeros reikalais, neturėję administravimo patirties, mažai ką žinoję apie DP, kuriuos jiems teko globoti. Antros kategorijos tarnautojai buvo parenkami iš DP, mokėjusių kalbų, turėjusių patyrimo, savo kraštuose ėjusių atsakingas pareigas. Šiems žmonėms tekdavo žemesni postai administracijoje, tekdavo daugiau darbo. Pirmiausia prancūzų okupacinės zonos (daug vėliau – amerikiečių ir anglų) UNRRA skyrių antrosios kategorijos darbuotojais tapo kai kurie lietuvių pabėgėliai.⁹

UNRRA vadovauja JAV, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos okupacinėse zonose Vokietijoje pradėtas DP įkurdinimas specialiose stovyklose. Lietuviai kartais vieni, kartais su kitų tautų pabėgėliais, užėmė senas kareivines, aplūžusius barakus, apleistus kalėjimus, daržines. Neumuensterio stovykloje dėl patalpų trūkumo pabėgėliai gyveno net geležinėse statinėse.

⁷ Bartusevičius V. Lietuviai pabėgėliai Vokietijoje... P. 16–19.

⁸ Iš JAV lietuvių veiklos // Lietuvių žinynas. 1945, rugpjūčio 9.

⁹ Žr.: *Rugis J.* Su UNRRA ir IRO Vokietijoje // Tautos praeitis. T. 2. Kn. 3–4. Chicago, Roma. 1967. P. 311–329.

UNRRA veiklą aprūpinant pabėgėlius ir organizuojant jų repatriaciją stebėjo sąjungininkų karinė vadovybė. Prancūzijos zonoje veikė specialinė Perkeltųjų asmenų taryba (Service des Personnes Déplacées – SDPD), teikusi DP statusą, išduodavusi asmenų liudijimus, leidimus apsigyventi ir keliauti; tarnybos aukšti pareigūnai kontroliavo UNRRA įstaigų veiklą. Pastarosios rūpinosi materialine pagalba, maitinimu, įrengdavo dirbtuves, organizuodavo įvairius kursus, globojo tautines kultūras ir švietimo organizacijas.

Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijai 1945 m. spalio mėn. nusprendus sustabdyti pabėgėlių tautinių komitetų veiklą britų zonoje, buvo įsteigta Baltų centrinė tarnyba (BCT – Baltic Advisory Council) rūpintis lietuvių, latvių ir estų gerove, švietimu bei aprūpinimu darbu. BCT (centras buvo Detmolde) palaikė ryšius tarp DP stovyklų, britų kontrolinės komisijos ir UNRRA, turėjo atstovus srityse, leido informacinių biuletenį „Baltisches Korrespondenzblatt“. BCT pavyzdžiu centrinės tarybos sudarytos lenkams ir ukrainiečiams.

Veikdama trijų Vakarų sąjungininkių zonoje, bendradarbiaudama su SHAEF bei JGCR, UNRRA atliko didžiulį darbą. Ji parėmė 200 mln. žmonių, 18 valstybių, išleido 3,9 mlrd. dolerių, 6000 laivų pergabeno beveik 24 mln. tonų krovinį. Jos žinioje dirbo apie 13 tūkst. tarnautojų iš 40 kraštų, darbui talkino 125 privačios labdaros organizacijos. Iš UNRRA valdomų 263 stovyklų net 113 gyveno lietuviai¹⁰. Iš pradžių pagrindinė UNRRA veikla – pabėgėlių ir tremtinių gražinimas į jų kilmės kraštus, vėliau – globos teikimas tiems DP, kurie nenorėjo repatriuoti. SSRS, atsisakius įsileisti

UNRRA atstovus dirbti sovietų okupuotoje Vokietijos zonoje, tą problemą lengvai išsprendė. Iš ten mūsų tautiečiams sudarė sąlygas „iškeliauti“. Iškeliauti ten, iš kur nebegrįžtama, iš kur niekas nė šauksmo negirdi, nė skausmo nesu-pranta“.¹¹

Kiek benamių pabėgėlių, tremtinių būta sovietų okupacinėje zonoje, nežinoma. Bet aišku, jog iš likusių trijų okupacinių zonų iki 1946 m. rugpjūčio 1 d. į savo tėvynes grįžo 5991044 asmenys, iš kurių 1349 latviai (1,4 proc. stovyklose gyvenusiųjų), 479 estai (1,5 proc.) ir 241 lietuvis (0,4 proc.).¹² Manytina, jog procentais faktiškai buvo mažiau, nes į repatrijavusiųjų skaičių įėjo ir ne stovyklose gyvenusieji (jų tikslus skaičius nežinomas), bet nustatyta tvarka grįžę per UNRRA įstaigas. 1946 m. sausio pirmą dieną trijose Vakarų zonose buvo 900 000 pabėgėlių, tarp kurių vien lenkų – 600 000. 1946 m. spalio 1 d. duomenimis, stovyklose prisiglaudusių asmenų būta 760 058 (lietuvių – 57 495), tarp jų amerikiečių zonoje 403 587 (lietuvių – 30 543), anglų zonoje – atitinkamai 320 227 (2455), prancūzų – 36 244 (2397). Latvių buvo 94 730, estų – 30 978. Be to, 35–40 proc. įvairių tautybių pabėgėlių gyveno ne stovyklose. Amerikiečių zonos karinės valdžios duomenimis, nenorinčių grįžti tėvynėn būta 70,9 proc. (baltijiečių – 98 proc., lenkų – 22 proc., jugoslavų – 13 proc., bulgarų – 8 proc., rumunų – 2 proc. ir t. t.)¹³. Apgyvendinti kai kurie net labai blogomis sąlygomis specialiose DP stovyklose, neturintys politinių teisių ir laisvių, pabėgėliai apsisprendė negrįžti dėl nepriimtinos svetimų priimamos valdymo sistemos jų kraštuose. UNRRA, sąjungininkų karinės valdžios pareigūnai,

¹¹ *Audėnas J.* Tremtinių bendruomenė ir emigracija // *Tėviškės garsas.* 1947, balandžio 17.

¹² DP klausimais // *Žiburiai.* 1947, sausio 18.

¹³ Ten pat.

¹⁰ *Bartusevičius V.* Lietuviai pabėgėliai Vokietijoje... P. 30.

vykdami 1945 m. vasario 11 d. pasirašytus slap-
tus Jaltos konferencijos susitarimus, visokiaisiai
būdais bandė DP priversti grįžti į jų kilmės kra-
stus: kilnojo iš vienos stovyklos į kitą, ardė kultū-
rinį gyvenimą*, cenzūravo spaudinius, rengė va-
dinamuosius *skryningus* (angl. *screening* – patik-
rinimas) ir tikrino asmenų teises į UNRRA glo-
bą. Sudarytos sąlygos sovietų ryšių karininkams
agituoti grįžti, platinti literatūrą, atsišaukimus,
oficialiuosius dokumentus, propagandinius ki-
no filmus. Ne visur ši veikla buvo be rezultatų.
Antai iš Danijos, kurioje UNRRA savo veiklos
neišplėtojo (priežiūrą vykdė britų karinė valdžia,
o Bornholmo saloje šeiminkavo sovietai), so-
vietų karinės misijos paveikti ir padedami į Lie-
tuvą 1945 m. vasarą grįžo 468 lietuviai (apie
16 proc. visų Danijos lietuvių). Daugiausia suvi-
lioti pavyko klaipėdiškių, dar nesudūrusių su
sovietine okupacija.¹⁴ Propagandiniame lietuvių
viliojimo vajuje grįžti aktyviai dalyvavo LSSR
marionetinė valdžia, negailėjusi įvairiausių pa-
žadų. Per Berlyno radiją į Vokietijoje buvusius
pabėgėlius lietuviškai kreipdamasis J. Paleckis
aiškino, jog viskas esą užmiršta ir kiekvienas grį-
žęs galėsias ne tik įsijungti į darbą, bet būsianti
suteikta piniginė pašalpa įsikurti.¹⁵

* Matydami, kad grįžimas į Lietuvą atidedamas
vėlesniam laikui, blogomis sąlygomis, pusbadžiu gyveną
pabėgėliai DP stovyklose išplėtojo aktyvią kultūrinę
veiklą. Visų trijų zonų didesnėse lietuvių stovyklose veikė
71 lietuviškas vaikų darželis (lankė 2134 vaikai), 112
pradinių mokyklų (4087 moksleiviai), 14 progimnazijų
ir 20 gimnazijų (2944 mokiniai), viena speciali mokykla
(Su vaikais dirbo keli tūkstančiai lietuvių pedagogų).
Pabaltijo universitete, UNRRA universitete Miunchene
bei Vokietijos universitetuose 1947 m. pavasarį studijavo
2184 studentai. 1945 m. pabaigoje stovyklose išėjo 135
periodiniai leidiniai. Iš viso per trejus stovyklų laikotarpio
metus Vokietijoje privačių leidyklų išleistos 775 knygos
(Plačiau žr.: DP // Lietuvių enciklopedija. T. 5. Boston,
1955. P. 153–154.).

¹⁴ Šalavėjus K. Lietuviai Danijoje 1944–1951 metais
// Mokslas ir gyvenimas. 1998, Nr. 5–6, p. 31.

¹⁵ Nepavykę nauji UNRRA'os kėsiai // Tėviškės gar-
sas. 1947, balandžio 10.

BALF'o ir VLIK'o veikla

Vakarų Europoje pradėjus sparčiai gausėti Ant-
rojo pasaulinio karo atbloktų lietuvių, jų liki-
mu susirūpino JAV tautiečiai. Amerikos lietu-
vių taryba (ALT, įsteigta 1941 m.), jungusi įvai-
rių politinių srovių atstovus, 1943 m. rugsėjo 1–
2 d. vykusioje Pittsburgo konferencijoje aptarė
politinės veiklos, Sibiro tremtinių ir pabėgė-
lių globos problemas. Vykdant konferencijos
nutarimus, 1944 m. kovo 24–25 d. Čikagoje su-
rengtas visų veikusių lietuviškųjų šalpos fondų
ir pagrindinių organizacijų pasitarimas įkūrė
Bendrąjį Amerikos lietuvių šalpos fondą
(BALF), sutrumpintai vadintą Balf'u. Pirminin-
ku tapo prelatas dr. J. B. Končius. Norint tapti
Tautinio karo fondo (NWF) nariu ir gauti jo pa-
ramą, reikėjo įveikti daug formalumų: įsiregist-
ruoti JAV prezidento karo šalpos kontrolės ko-
misijoje, suteikti tikslias žinias apie lietuvių pa-
bėgėlių skaičių Vokietijoje, Austrijoje ir kituo-
se Europos kraštuose, atremti Rusų karo fondo
protestus bei komunistinės išėivijos spaudos
puolimus.¹⁶ Lietuvos patriotų, Amerikos katalikų
Episkopato talkos dėka BALF'as buvo pri-
pažintas, iš įvairių šaltinių (ALT, Susivienijimo
lietuvių Amerikoje, Amerikos katalikų Episko-
pato) gavo lėšų nukentėjusiems lietuviams rem-
ti. Fondo pirmininkas J. B. Končius, 1945 m.
rudenį gavęs leidimą vykti į karo veiksmų zoną
Europoje ir ten ištirti lietuvių pabėgėlių būklę,
vien Vokietijoje aplankė apie 50 stovyklų, susi-
pažino su daug kur pasibaisėtiniu tremtinių gy-
venimu. Pabuvojo Švedijoje, Danijoje, Belgijoje
ir kt. Paryžiuje susitiko su Amerikos delegaci-
jos taikos konferencijoje nariu senatoriumi Tom
Connally, įteikė jam memorandumą apie sun-
kią lietuvių DP padėtį Vokietijoje ir Austrijo-

¹⁶ Končius J. B. Atsiminimai iš BALFO veiklos...
P. 15.

je.¹⁷ Pro J. B. Končiaus akis nepraslydo ir UNR-RA pareigūnų prosovietiškos nuostatos, nenoras vien lietuviams teikti BALF'o surinktą šalpą (Fondas per trejus metus išsiuntė tremtiniams Europoje 1 680 983 svarus drabužių, maisto, knygų ir kitų daiktų, įvertintų 1 503 067 dol.)¹⁷, griežti ribojimai, trukdę nuoširdžiai bendrauti su tėvynainiais ir kt.

Pasibaigus karui, BALF'o vadovams kilo mintis kompaktiškai perkelti lietuvius į kuri nors kontinentą ir įkurti atskirą koloniją. Šio sumanymo puoselėtojas buvo K. Pakštas, nuo 1944 m. spalio mėn. dirbęs BALF'o visuomeninių reikalų tarnautoju. Dar 1944–1945 m. žiemą jis tais reikalais New Yorke tarėsi su Prancūzijos diplomatais, kuriems 1945 m. vasarą apie kolonizacijos pasiūlymus priminė trumpu memorandumu.¹⁹ K. Pakštas paruošė BALF'o valdybai pranešimą, kuriame išdėstė apie lietuvių kolonijos steigimą, tuo klausimu parengė memorandumą Guatemalos konsului, Venesuelos, Kanados, Australijos ir kitų šalių atstovams.²⁰ Patyrinėjęs sociogeografines sąlygas 50-yje valstybių ir kolonijų, mokslininkas įsitikino, kad „kad britų kolonijos ribose mums būtų daugiau laisvės, nors labai netolygiai ta laisvė reikštųsi. Qvebeco provincijoje Kanadoje, visose britų Afrikos kolonijose, Naujųjų Hebridų salose arti Australijos, Britų Gvinėjoje, Pietų Amerikoje ir Britų Hondūre lietuviui galėtų turėti tai, ką Lietuvoje turėjo žydai, vokiečiai, rusai ir kitos mažumos“.²¹ Suprasdamas sudėtingą lėšų, vizų problemą, matyda-

mas lietuvių atsargumą, mažai girdėtų kraštų, kitokio klimato, nepažįstamų aplinkybių baimę, K. Pakštas po Antojo pasaulinio karo neturėjo „atsakymo ar patarimo, kur lietuviams geriausia būtų kolonizuotis“²². K. Pakšto kolonizacijos projektai vėl, kaip ir prieškario metais, nesulaukė pritarimo – nei tarptautinės organizacijos, nei Amerikos valdžia jų neparėmė finansiškai. JAV ir kitų šalių vyriausybės dar nebuvo linkusios masiškai įsileisti pabėgėlių.

Lietuvių tremtinių reikalais Europoje rūpinosi ir dar 1943 m. lapkričio 25 d. sudarytas Vyriausias rezistencijos centras – aukščiausia institucija tautos teisėms ginti, kalbėti jos vardu Lietuvoje ir užsienyje. Centrą, vėliau pasivadinusį Vyriausioju Lietuvos išlaisvinimo komitetu (VLIK), įkūrė įvairių politinių grupių atstovai, rūpinęsi nepriklausomos Lietuvos atkūrimu. 1944 m. gegužės mėn. VLIK'as, numatydamas naują bolševikinę okupaciją, paskyrė Vokietijoje savo delegatūrą (prel. M. Krupavičius, adv. R. Skipitis, V. Sidzikauskas), o rugsėjo 30 d. Didžiosios Britanijos ir JAV vyriausybėms nusiuntė memorandumą. Jame pabrėžiama, kad įvykdyta Lietuvos inkorporacija į SSRS prieštarauja tarptautiniams pasižadėjimams, apeliuojama į Atlanto Chartą ir prašoma pasiūsti į Lietuvą misijas lietuvių tautos teisėms ir gyvybei apsaugoti²³. Artėjant Rytų frontui prie Berlyno, kuriame buvo įsikūrusi VLIK'o delegatūra, teko persikelti į Wuerzburgą, kuris netrukus buvo užimtas JAV kariuomenės. VLIK'as pakeitė Lietuvos Raudonojo kryžiaus vyriausiąją valdybą, davė šiai organizacijai postūmį domėtis pabėgėlių sveikatos

¹⁷ Ten pat. P. 76.

¹⁸ Ten pat. P. 136.

¹⁹ *Eretas J. Kazys Pakštas. Tautinio šaukio odisėja. B. v. 1970. P. 176.*

²⁰ *Končius J. B. Atsiminimai iš BALFO veiklos... P. 45.*

²¹ Tremtinių įkurdinimo problema. Pasikalbėjimas su dr. K. Pakštu // Tėviškės garsas. 1946, lapkričio 14.

²² Ten pat.

²³ Lietuva ir VLIK'as. Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo komiteto – VLIK'o šakny, praeitis ir dabartis. Red. A. V. Rinkūnas. 1984. P. 126.

reikalais ir gerove*. Atsidūręs Vakarų demokratiniam pasaulyje VLIK'as 1945 m. balandžio mėn. memorandumu kreipėsi į sąjungininkų kariuomenės vyriausiąjį vadą D. D. Eisenhowerį. Atkreiptas dėmesys į pabėgėlių būklę DP stovyklose, pabrėžta, jog pabaltijiečiai nėra Sovietų Sąjungos piliečiai, todėl sovietų atstovai neturi teisės lankytis stovyklose, reikalaujami repatriuoti. Netrukus „Le Monde“ paskelbė pulkininko leitenanto Parovičini, Deportuojujų Tarybos prie sąjungininkų štabo viršininko, pareiškimą, kad „lietuviai, latviai ir estai nėra laikomi Sovietų Sąjungos piliečiais ir kad jiems netaikoma prievartinė deportacija“²⁴. Lietuviška spauda, parašiusi, jog „nė vienas lietuvis nebus verčiamas prieš savo norą grįžti į vadinamąją Tarybų Lietuvą“, aiškino, jog nesusipratimai įvyksta dėl „sovietų piliečio“ sąvokos – JAV, Anglija ir Prancūzija jais vadina tik SSRS gyvenusius iki 1939 m. rugpjūčio 1 d.²⁵ Tautinius interesus ginančią VLIK'o veiklą pripažino kitos Vokietijoje ir užjūryje buvusios lietuvių organizacijos. K. Pakštas dar anksčiau rašė, kad į VLIK'ą „visa tauta žiūri kaip į savo valdžią, jo disciplinai pasi-

* Savo veiklą LRK atgaivino 1945 m. gegužės mėn. VLIK'o sudaryta valdyba įsikūrė prancūzų zonoje, kurios okupacinė valdžia geriau suprato pabėgėlių problemas ir netrukė veikti LRK. Kai kurie prancūzų pareigūnai, ypač švietimo vadovas generolas R. Schmittleinas, prieš karą buvęs VDU profesorius, lietuviams rodė didelį palankumą, padėjo įsikurti Reutlingene, gauti patalpas. Netoli buvo Ženeva, kurioje telkėsi įvairių tarptautinių šalpos organizacijų būstinės, bei Strassburgas, per kurį ejo siuntos iš Amerikos. BALF'as per LRK vykdė savo šalpos darbą. Pinigai, maistas, drabužiai buvo dalijami per LRK skyrius bei įgaliotinius zonomis ir kraštams. (1946–49 m. iš BALF'o gauta 70 procentų lėšų ir 90 procentų daiktinių gėrybių, išdalytų per LRK). Nors UNRRA, o vėliau IRO oficialiai nepripažino LRK, bet jau buvo palankios, nemokamai perveždavo siuntas iš vienos stovyklos į kitą.

²⁴ Ten pat. P. 128.

²⁵ Ar būsime prievarta grąžinti į Tėvynę? // Lietuvių žinios. 1945, rugpjūčio 2.

duoda visi pogrindžio laikraščiai, jo balso klauso jaunimas ir jį remia kituose kraštuose išsiplaškę lietuviai“²⁶.

Antrojo pasaulinio karo pabėgėlių problema 1946 m. rugsėjo 10 d. svarstė Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) Ūkio ir socialinių reikalų taryba. Balsų dauguma (Sovietų Sąjungos, Ukrainos ir Jugoslavijos atstovai balsavo prieš) priimtas JAV atstovo pasiūlymas, pagal kurį karo pabėgėliai, jei jų šalys nėra JTO narės, turi teisę įsikurti visuose demokratinuose kraštuose²⁷. Kad JTO turėtų tikrą tremties vaizdą, VLIK'as įteikė memorandumą, kuriame aptarė tremtinių ateities perspektyvas. Teigta, jog lietuviai nori grįžti tik į laisvą Tėvynę, o absorbuoti juos visus Vokietijoje nerealu. Emigracija į tropinius arba panašius užjūrio kraštus, net jeigu jų vyriausybės sutiktų įsileisti daug pabaltijiečių, reikštų išblaškymą ir išnykimą. Iki to laiko, kol Lietuva bus laisva, geriausia būtų lietuvius apgyvendinti kompaktiškai kurioje nors Vakarų Vokietijos srityje (pvz., Pareinyje). Materialiai remiamiems JTO būtų galima verstis žemės ūkiu, prekyba, pramone, turėti savo administraciją, policiją, mokyklas, kultūrinės įstaigas. Iki to laiko lietuvių vardu JTO buvo prašoma apibrėžti DP teisinį statusą; leisti Vokietijos ir Austrijos teritorijoje laisvai veikti Lietuvos valstybės konsulams, ginti savo piliečių teises ir interesus; priversti DP globojančias organizacijas pagerinti lietuvių DP materialinę būklę; leisti DP atstovams savo pageidavimus bei nusistatymus išdėstyti tarptautinėms organizacijoms²⁸.

²⁶ Iš JAV lietuvių veiklos // Lietuvių žinynas. 1945, rugpjūčio 2.

²⁷ Žmonės be tėvynės turi teisę įsikurti visuose taiką mylinčiuose kraštuose // Tremtinių žinios. 1946, rugsėjo 25.

²⁸ Lietuvių tremtinių ateitį sprendžiant // Tremtinių žinios. 1946, spalio 12.

Paryžiuje 1947 m. rugpjūčio mėn. 5 d. įvykusi antroji Lietuvos laisvinimo veikėjų (VLIK'o ir diplomatų) konferencija pripažino, jog susidariusiomis sąlygomis pabėgėliams neįmanoma įsikurti Vokietijoje. Nutarta siekti laikino įkurdinimo JAV, Kanadoje, Didžiojoje Britanijoje. Taigi Lietuvos išlaisvinimo veikėjai aiškiai buvo už laikiną įkurdinimą – priimtinausią pabėgėliams ir tremtiniams ateities gyvenimo formą. Politiniu požiūriu tai buvo pagrįsta ir teisinga: žmonės iš tėvynės buvo priversti išvykti ne emigracijai, ne kolonizacijai, o smurto genami paliko savo kraštą, trokšdami kovoti už jo laisvę ir atsiradus pirmai galimybei grįžti. Nepriimtina buvo masinė tremtinių emigracija į kitus kraštus nuolat įsikurti. Laikinas įsikūrimas buvo siejamas su kraštais, kur būtų tinkamas klimatas, aukštas gyvenimo ir kultūros lygmuo, gausi senoji lietuvių išeivija. Tikėtasi, jog tokiose šalyse pabėgėliams bus mažiausias fizinio ir moralinio išnykimo pavojus, lengviausiai pavyks išvengti pereinamąjį laikotarpį, neprarasti savo politinės reikšmės Lietuvos byloje, ir, be abejonės, iš kur būtų lengviau grįžti į laisvą Lietuvą.

Laikinojo įkurdinimo plano blogais dalykais K. Pakšto mokinyš ir asistentas V. Viliamas visų pirma laikė tai, kad Amerika ir kitos valstybės nemėgsta laikinų emigrantų, stengiasi priimti tik tuos, kurie yra pasiryžę pasilikti visam laikui, susilieti, asimiliuotis. Todėl laikino įkūrimo forma didesnio pritarimo bei paramos kituose kraštuose gali nerasti. Antra, laikinam įkūrimui numatomi kraštai iš pabėgėlių renkasi tik pačius pajėgiausius. Mažiau pajėgiems, senesniems visai gali netekti pasinaudoti laikinu prieglobsčiu. Trečia, laikinumo sąvoka labai neapibrėžta: per labai trumpą tarpą bet koks įsikurdinimas sunkiai įmanomas. Kam nors sėkmingai įsikūrus, grįžimas taip pat bus sunkus. Ket-

virta, pabėgėliai bus išblaškomi po įvairius kraštus, o „tai bus ne kas kita, kaip neplaninga emigracija, kurios pavojus jau teko keliais atvejais nurodyti“²⁹.

Pereinamasis laikotarpis, IRO globa

Aiškėjant, kad UNRRA nepajėgia išspręsti svarbiausiojo savo uždavinio – visus tremtinius, pabėgėlius grąžinti į namus – Jungtinės Tautos ėmėsi kurti naują organizaciją. 1946 m. rugsėjo 10 d. JTO Ūkio ir socialinių reikalų taryba sudarė komisiją, kuriai pavedė ruošti naujos institucijos projektą. 1946 m. gruodžio 5 d. visuotinis suvažiavimas 30 balsų už (5 – prieš) priėmė nutarimą įsteigti Tarptautinę pabėgėlių organizaciją (International Refugee Organization – IRO). Buvo numatyta, kad IRO formaliai pradės veikti, kai bent 15 valstybių ratifikuos jos statutą (tai įvyko 1948 m. rugpjūčio 20 d.). Pereinamajam laikotarpiui nuo UNRRA panaikinimo iki IRO veiklos pradžios sudaryta Parengiamoji komisija (Preparatory Commission for the IRO – PCIRO). Ją sudarė 20 valstybių, ratifikavusių arba sutikusių ratifikuoti IRO statutą. 1947 m. pradžioje pranešta, jog UNRRA darbas su DP reorganizuojamas – centras iš Arolseno Vokietijoje keliamas į Paryžių, skiriamas naujas direktorius amerikiečių zonai Vokietijoje ir kt. Organizacija, kasmet išleidusi per 4 mlrd. dolerių, savo misiją Europoje turėjo baigti birželio mėn. (UNRRA oficialiai nustojo rūpintis DP globa Vokietijoje 1947 m. birželio 30 d., Kinijoje – metų pabaigoje). Artėjo pabėgėliams, ypač pabaltijiečiams, neaiškus, kupinas gandų pereinamasis laikotarpis. UNRRA direktorius generolas Lowelas Rooksas parei-

²⁹ Viliamas V. Įsikūrimo galimybės užjūrio kraštuose. Lietuvių emigracijos ir kolonizacijos problemos. Nordlingenas. 1947. P. 110.

kė: jei IRO iki birželio 30 d. nepradės savo veiklos, visi DP, gyvenantys UNRRA globojamose stovyklose, privalės grįžti į namus, neatsižvelgiant į jų politinių režimų pobūdį³⁰. Didėjant nerimui dėl ateities, lietuvių DP organizacijos kreipėsi į pasaulio visuomenę, primindamos, jog tuojau pat grįžtų į savo kraštą, jeigu tenai baigtųsi teroras, dėl kurio neįsileidžiami UNRRA, Tarptautinio Raudonojo kryžiaus, laisvos spaudos atstovai. Tremtiniai ragino demokratinius kraštus kelti savo balsą lietuvių tautai apsaugoti nuo galutinio sunaikinimo, ištiesti pagalbos ranką į Rytus deportuotiems tautiečiams, padėti DP įgyti aiškų teisinį statusą, elementarias žmogaus teses³¹.

Pereinamuoju laikotarpiu savo veiklą suaktyvino IGCR. Gavęs įgaliojimus rūpintis benamiais, kol juos perims IRO, komiteto direktorius Herbertas Emersonas pirmiausia pripažino, kad „savarankiška repatriacija yra geriausias metodas išvietintų asmenų klausimui spręsti“³². Bet, greta to, nusistatyta remti „individualią imigraciją“ ir „grupinį apgyvendinimą“. Komitetas, kuriame buvo atstovaujama 36 vyriausybėms, pasiuntė misijas į Argentiją, Boliviją, Čilę, Paragvajų, Peru, Ekvadorą. Savo ruožtu speciali Argentinos misija organizavo įvažiavimą kas mėnesį po 30 000 europiečių, daugiausia iš Italijos. Vizas į Argentiją pradėjo gauti generolo Anderso lenkų kariai. Belgijos Anglių departamentas susitarė su amerikiečių įstaigomis dėl 20 000 DP savanorių verbavimo į Belgiją anglių kasti³³. 1946 m. pabaigoje IGCR atstovai, lankęsi Tiubingene, atskleidė savo pla-

nus kuo greičiau išskeldinti pabaltijiečius iš prancūzų okupacinės zonos, kurioje DP aprūpinami maistu blogiausiai. Komitetas, turėdamas vilčių, kad JAV ir Kanada pravers duris tiems pabėgėliams, kurie turi ten giminių, apie juos rinko žinias, bandė padėti surasti gimines, platino anketas. Be to, komiteto atstovai perėmė pabaltijiečių konsulinę aptarnavimą ir nuo 1947 m. sausio mėn. pradžios ėmė išdavinėti savo tarptautinius pasus – savotiškus kelionės dokumentus, neatėmusius senos ir nesuteikusius naujos pilietybės. Pabaltijiečius numatyta pirmiausia išskeldinti į Tunisą ir Maroką, kur darbas statybos, amatų ir pramonės srityse žadėjo neblogą pragyvenimą. IGCR ragino organizuoti kuo daugiau praktiškų kursų, žadėjo juos remti lėšomis³⁴.

Tarp DP stovyklose atsidūrusių lietuvių (70 procentų jų – žmonės iki 35 metų amžiaus) buvo Lietuvos Respublikos inteligentijos žiedas: 227 kunigai ir 130 klierikų, apie 400 inžinierių, 200 gydytojų, 350 teisininkų, 400 Vilniaus ir Kauno universitetų darbuotojų, 1700 mokytojų, 500 studentų. Pabėgėliais tapo apie 70 proc. buvusios Lietuvos Rašytojų sąjungos narių³⁵. Inteligentų, tarp jų ir lietuvių, ateitis tarptautinių pagalbos organizacijų darbuotojams kėlė daugiausia nerimo. IGCR atstovų nuomone, šie pabėgėliai, tik pažinę naujas sąlygas, gerai išmokę kalbą, galėjo tikėtis darbo, kuris atitiktų jų žinias ir profesinį pasirengimą. Baigiančios savo dienas UNRRA prancūzų okupacinės zonos darbo paskirstymo tarnybos karininkas Olivieris Gobertas, domėjęsis Lietuvos istorija, kalba, kultūra, gražiai apibūdinęs pabaltijiečius, suformulavo ir svarbiausias jų problemas. „Baltai su-

³⁰ Nepavykė nauji UNRRA'os kėslai // Tėviškės garšas. 1947, balandžio 10.

³¹ Lietuvos tremtiniai šaukiasi į pasaulį // Tremtinių žinios. 1946, spalio 4.

³² DP klausimais // Žiburiai. 1947, sausio 4.

³³ Ten pat.

³⁴ sd. Baltus norima įkurdinti Tunise ir Maroke // Žiburiai. 1947, sausio 4.

³⁵ *Alseika V. DP* // Lietuvių enciklopedija. 1955. T. 5. P. 147–158.

daro tremtinių kategoriją, – sakė jis, – kurioje lengva pastebėti aukštai išvystytą dvasinę, meninę kultūrą. Daugelis lietuvių – tai naudingas elementas. Turėdami kvalifikacijų iš praeities, jie gali sėkmingai dirbti, vadovaudami stovykloms ir pan. Lietuviai, mano nuomone, gali įsikurti emigracijos kraštuose, jeigu tik jie galėtų atsisakyti liberalių ir intelektualinių profesijų. Todėl aš su tam tikra baime stebiu didelį lietuvių skaičių, studijuojantį universitetuose, tuo tarpu kai emigracijos pasiūlos visai neina šia kryptimi. Daugelis kraštų pirmoje eilėje reikalauja raumenų, o ne smegenų³⁶. Iš tiesų Lietuvos pasiuntinybė Paryžiuje pranešė, jog Prancūzijos vyriausybė DP verbuoja darbams anglių kasyklose, statybose ir žemės ūkyje. Globojamų IRO padėtis beveik prilygs prancūzų darbininkų padėčiai. Tačiau galios 2 metų bandomasis laikotarpis, atvykėliai negalės apsigyventi kompaktiškomis grupėmis, iš kurių susidarytų tautinės mažumos, ilgainiui turės susiliesti su prancūzų tauta. Prancūzija buvo numachiusi iki 1947 m. pabaigos įsileisti 480 000 užsienio darbininkų, o 1950 m. jų turėti net 1 500 000. Argentinos vyriausybės nustatyta imigrantų kvota – 50 000, Australijos – 35 000. Lietuvos pasiuntinybės Paryžiuje pranešime teigiama, jog pasaulyje vyraujanti nuomonė, kad imigrantais pirmiausiai turėtų domėtis tie kraštai, kuriems aktualu pakelti savo ūkį, tuo tarpu JAV, turinčiose „beveik 300 pareiškimų, kad pakeistų veikiančią imigracijos įstatymą, jokių žygių nedaroma. Dabartinio JAV kongreso galvosena, liečianti imigraciją, yra labai netoli, negu ji buvo seniau“³⁷.

Šimtai tūkstančių žmonių, negalinčių grįžti į gimtuosius kraštus, viltingai žvelgė į JAV. Nuo

1924 m. Amerika daugiau emigrantų įsileisdavo iš tų kraštų, iš kurių daugiau buvo įsikūrusios senosios emigracijos. Pagal šią tvarką du trečdaliai europiečiams skirtų kvotų tekdavo Didžiajai Britanijai, Airijai ir Vokietijai, o Lenkijai, Baltijos kraštams ir visoms pietryčių Europos valstybėms – mažas likutis. Antrojo pasaulinio karo pradžioje 1939 m. į JAV atvyko 82 998 imigrantai, o 1941 m., Amerikai įsitraukus į karą, – 51 776. Karo metais atvykstančių skaičius sumažėjo iki 23 000. Beveik visi to laikotarpio imigrantai buvo iš Kanados ir Pietų Amerikos. Karui pasibaigus, JAV kasmet papildydavo 138 000 legalių imigrantų (tarp jų europiečiai sudarė tik vieną trečdalį) bei nuo pusės iki vieno milijono nelegalių (daugiausia – meksikiečių) imigrantų. 180 000–200 000 laimės ieškotojų kasmet sugaudavo imigracijos įstaigos, likusiems pasisekdavo apsigyventi JAV, o vėliau gauti pilietybę.

Galimybė normaliai įsikurti kiekvienam, o svarbiausia – saugomos demokratinės žmogaus laisvės ir teisės traukė į JAV žmones tų kraštų, kurie nebuvo laisvi ir kuriems teko nedidelės įvažiavimo kvotos. Jų kilmės amerikiečių organizacijos reikalavo, kad kongresas peržiūrėtų veikiančią imigracijos įstatymą, padidintų įvažiavimo galimybes tautiečiams. Akcijos šalininkai aiškino, kad nuo pat karo pabaigos anglai, prancūzai, belgai bei kiti vakariečiai jiems skirtų kvotų neišnaudojo. Pirmiausia jomis ir turėtų būti padidintas kitų tautų atstovų įvažiavimas. Panašiai manė ir kai kurios Amerikos visuomeninės organizacijos. Antai JAV karo veteranų komiteto pirmininkas CH. G. Bolte kongresą ragino panaudoti karo metų kvotas, greičiau įsileisti Europos pabėgėlius³⁸. Didelį aktyvumą rodė JAV rytinių valstijų, kuriose didelę gyventojų

³⁶ V. Rim. UNRRA pareigūnas – lietuvių draugas (Pokalbis su O. Gobert) // Žiburiai. 1947, balandžio 19.

³⁷ Įkurdinimo galimūmai Prancūzijoje // Žiburiai. 1947, balandžio 26.

³⁸ DP klausimais // Žiburiai. 1947, balandžio 26.

dalį sudarė prieškarinė Europos išsivija, miestų atstovai. Kongreso atstovas pateikė įstatymo pataisą, leidžiančią įvažiuoti apie 2 mln. europiečių, kurie galėtų pasinaudoti nuo 1924 m. neišnaudotomis įvažiavimo kvotomis³⁹. Panašią prasmę turėjo ir atstovo Strattono pataisa. Senųjų kvotų panaudojimo (tai pabaltijiečių negalėjo patenkinti) bei imigracijos didinimo, prisimant dalį karo padarinių naštos, šalininkai teigė, jog norinčių į Ameriką patekti lenkų, jugoslavų ir pabaltijiečių pabėgėlių yra per pusę milijono. Metinė tų kraštų kvota – tik 8007 žmonės. Lietuvai, remiantis 1921 m. imigracijos duomenimis, teko 386 vizos per metus (iš JAV okupacinės zonos Vokietijoje – 170, iš kitų kraštų – 216). Be to, buvo atsižvelgiama į žmogaus gyvenamąją vietą 1939 m., todėl Vilniaus krašte gimę lietuviai galėjo emigruoti tik pagal Lenkijos kvotą⁴⁰. BALF'as, ALT'as ir kitos lietuvių patriotinės organizacijos, lietuviškoji spauda siuntė raštus, memorandumus Kongreso komisijoms, rėmė pabėgėlių imigracijos įstatymą.

Per debatus JAV kongrese išryškėjo nuomonių priešprieša. Amerikos vartų Europos pabėgėliams atkėlimui priešinosi vakarinių valstijų atstovai. Teigdami, kad ir taip į šalį įleista per daug naujų gyventojų, jie siūlė penkeriems arba net dešimčiai metų imigraciją į JAV visiškai sustabdyti. Galimu kompromisiniu variantu laikytini spaudos pranešimai apie tai, kad JAV valdžios institucijos svarsto pasiūlymą apie 100 000 lietuvių, latvių, estų, buvusių amerikiečių zonoje Vokietijoje, įsileisti į Aliaską. Be abejo, Amerikos valdžiai, skyrusiai milijardus dolerių moderniems aerodromams įrengti, garsiajam 3000 km. Aliaskos plentui nutiesti, gyven-

vietėms pastatyti, rūpėjo šios strategiškai reikšmingos teritorijos apgyvendinimas. JAV Karo ir Vidaus departamento nuomone, pabaltijiečiai, pripratę prie šalto klimato, nesunkiai įsikurtų Aliaskoje⁴¹.

Debatai JAV kongrese, didėjančios amerikiečių zonos pabėgėlių stovyklų išlaikymo išlaidos, būtinybė kitais metodais spręsti tarptautinę benamųjų asmenų problemą keitė Amerikos politiką DP atžvilgiu. Tai paaikškėjo 1947 m. balandžio 16 d. Frankfurte surengtoje amerikiečių zonos karinio administratoriaus generolo A. Clay spaudos konferencijoje. Pabrėžta, jog nuo balandžio 21 d. nė vienas asmuo nebebus priimamas į šios zonos stovyklas (vien nuo kovo mėn. į jas, geriausiai materialiai aprūpinamas, perėjo apie 150 000 pabėgėlių iš kitų zonų). Kaip šio potvarkio priežastis nurodyta tai, kad per dvejus metus DP turėjo pakankamai laiko grįžti į savo gimtuosius kraštus, o likę – apsispręsti, ar nori ir toliau gyventi stovyklose, ar įsiliesti į vokiečių ūkį. Pareikšta, jog nuo šiol teks pasikliauti Tarptautinės pabėgėlių organizacijos pajėgomis. Rūpintis naujai atvykusiais bus pavesta vokiečių įstaigoms. DP, gyvenantys už stovyklos ribų, tik ypatingais atvejais (pvz., persekiojimo) galėjo būti įsileidžiami į stovyklas⁴².

UNRRA ir JAV kariuomenės duomenimis, nuo karo pabaigos į savo namus grįžo 2 483 960 asmenų. 1947 m. kovo 15 d. 366 053 DP naudojami UNRRA globa, dar apie 166 000 gyveno amerikiečių zonoje iš vokiečių ūkio ir oficialiai negavo perkeltųjų asmenų aprūpinimo. Iš 532 053 asmenų, gyvenusių amerikiečių zonos stovyklose ir už jų ribų, pagal tautybes buvo: žydų 124 453, lenkų – 113 122, latvių – 43 178,

³⁹ Veržimasis į Ameriką // Žiburiai. 1947, balandžio 26.

⁴⁰ Bartusevičius V. Lietuviai pabėgėliai Vokietijoje... P. 103.

⁴¹ Kas yra toji Aliaska? // Tėviškės garsas. 1946, lapkričio 14.

⁴² Į amerikiečių zonos stovyklas DP nebepriimami // Žiburiai. 1947, balandžio 26.

lietuvių – 28 030, estų – 14 308, rusų – 7682, jugoslavų – 5388, be pilietybės – 10 771. Be to, amerikiečių zonos stovyklose dar gyveno nedaug prancūzų, norvegų, belgų bei liuksemburgiečių⁴³.

Visoms britų ir amerikiečių zonos Vokietijoje pabėgėliams buvo garantuota, kad jie nebus prievarta verčiami repatrijuoti, kai UNRRA baigs savo darbą 1947 m. birželio pabaigoje. Priešingai negu teigė radijo ir spaudos pranešimai (esą DP „bus gražinami į jų kraštus visai neatsižvelgiant į jų individualius norus“), paskelbta, kad „UNRRA-ai užbaigus darbą, visą DP tiesioginę atsakomybę perima okupacinės pajėgos, kurios rūpinsis jų gražinimu ir įkurdinimu“⁴⁴.

1947 m. liepos 1 d. PCIRO perėmė pabėgėlių globą bei jų įkurdinimą. Šiems reikalams 1947 m. planuota skirti 258 mln. dolerių. Sovietų Sąjungai atkakliai priešinant pabėgėlių išvežimui iš Europos, biudžetas sumažintas iki 155 mln. Tos sumos turėjo užtekti 800 000 žmonių, nors įvairiose šalyse paramos laukė apie milijonas asmenų. PCIRO, norėdamas sumažinti DP skaičių, gyventojų tikrinimais, perkeldinėjimais griovė kultūrinę veiklą, sunkino gyvenimo sąlygas. Pabėgėliai beveik nepajuto, kad pasikeitė juos globojančios organizacijos, todėl vieningai pareiškė savo protestą. Jungtinio DP ir Politinių pabėgėlių komiteto (įsikūrė 1946 m. balandžio mėn., jungė 10 tautybių žmones, atstovavo apie 700 000 asmenų, dėl politinių, rasinių, religinių priežasčių atsisakantiems grįžti į gimtuosius kraštus) delegacija, vadovaujama Lietuvių tautinės bendruomenės Miuncheno apygardos pirmininko A. Kalvaičio, PCIRO pirmininkui Elliot Shirk įteikė memorandumą.

⁴³ 28 030 lietuvių gyvena stovyklose amerikiečių zonoje // Žiburiai. 1947, balandžio 26.

⁴⁴ DP perims okupacines kariuomenes // Žiburiai. 1947, balandžio 26.

Pareiškta, jog UNRRA pareigūnai, vadovaudamiesi Rytų Europos politine, socialine ir ekonomine filosofija, siekė įkalbėti žmones grįžti į kilmės kraštus, mažai rūpinosi jų gerove. Pabėgėlių abejonės, ar tikrai keičiasi požiūris į pabėgėlius, buvo sklaidomos patikinimų, kad IRO globos skalė bus platesnė už UNRRA, kad visi politiniai pabėgėliai turės vienodas apgyvendinimo, emigracijos teises ir kt.⁴⁵ Netrukus Lozanoje įvykusioje PCIRO konferencijoje svarstyta 850 000 pabėgėlių, tebesančių Vokietijos, Austrijos ir Italijos stovyklose problema. Gvildinti keturi jos sprendimo būdai: 1. Prievartinė repatriacija, kurios siekė SSRS ir kuriai priešinosi Vakarų demokratijos; 2. Uždaryti stovyklas ir pareikalauti DP įsijungti į vokiečių ūkį; 3. Išsaugoti stovyklas, bet visas jas išlaikyti JAV sąskaita, nes du trečdaliai DP yra amerikiečių zonoje Vokietijoje; 4. Intensyviau derėtis su kraštais, galinčiais priimti imigrantus⁴⁶. Pirmose trijose PCIRO konferencijose pabėgėlių atstovams teko tik beteisių stebėtojų vaidmuo, o ketvirtojoje (Ženeva, 1947 10 21–31) buvo rezervuotos specialios vietos, suteikta teisė daryti prezidiumui pareiškimus raštu, kalbėti. Lietuvių atstovas dr. D. Jasaitis visame konferencijos darbe matė vyraujant labai humanišką, pabėgėliams palankią nuotaiką. „IRO, – rašė jis, – pradeda vis daugiau suprasti tremtinių nuomonės bei jų svarbą sprendžiant jų problemas ir reikia manyti, kad ateityje mūsų atstovai galės vis daugiau pareikšti savo sumanymų bei pageidavimų IRO planavimo ir organizavimo reikaluose, liečiančiuose DP“⁴⁷.

⁴⁵ DP problemos besikuriančios IRO šviesoje // Tėviškės garsas. 1947, liepos 3.

⁴⁶ IRO svarstė perkeldinimo planus // Tėviškės garsas. 1947, liepos 31.

⁴⁷ Šm. IRO paruošiamosios komisijos ketvirtoji konferencija // Žiburiai. 1947, lapkričio 22.

Konferencijoje dalyvavo daugumos IRO steigiamąjį aktą pasirašiusių valstybių atstovai. Tačiau IRO steigimo darbas dar nebuvo baigtas, nes iš pasirašiusiųjų parašus ratifikavo dvylika šalių, t. y. trūko dar trijų valstybių galutinio prisijungimo. IRO generalinis sekretorius W. Tukas, apibūdindamas repatriaciją, pabrėžė, jog ji, nors ir lėtai, bet vyksta, tad reikia manyti, kad dar nemaža DP apsispręs sugrįžti į savo kilimo vietas. Tačiau diskusijose daugelis atstovų skeptiškai vertino repatriacijos sėkmę, manė, jog pasiliko aiškiai apsisprendę žmonės, todėl jų problemai spręsti reikia ieškoti kitų būdų. Pabrėžta, kad pabaltijiečių išskirtinė padėtis dėl jų kraštų politinės situacijos. Svarstant pabėgėlių readaptavimo (pritaikymo susiklosčiusioms gyvenimo sąlygoms bei išsimokslinimo, profesinių sugebėjimų panaudojimo) problemą, didžiausią rūpestį kėlė intelektualai ir specialistai – visi asmenys, turį akademinį išsilavinimą bei jam prilygstančius sugebėjimus ir specialybes. Sudarytas specialus komitetas tokių asmenų skaičiui nustatyti, spręsti jų panaudojimo klausimus, nes emigracijos komisijos be išimčių pageidavo tik jaunų, fiziškai stiprių žmonių, galinčių dirbti įvairius sunkius darbus.

Ribota ir masinė emigracija

IRO ketvirtoji konferencija nusprendė, kad realiausias DP likimo sutvarkymo būdas – emigracija. Per 1948 m. planuota iš Europos išvežti ir įvairiuose kraštuose apgyvendinti 320 000 asmenų. Iki tol vyko dvejopa emigracija: a) individuali, kai DP patys rasdavo galimybių emigruoti į kurį nors kraštą, o IRO apmokėdavo kelionės išlaidas; b) masinė emigracija, kada IRO sudaro sutartis su valstybėmis dėl tam tikro pabėgėlių skaičiaus priėmimo, perkelia juos. Sutartys buvo sudarytos su visomis IRO narėmis, išskyrus JAV ir Angliją. JAV vyriausybė varžė

specialūs įstatymai, o Anglijos vyriausybė buvo numaćiusi emigracijos reikalus tvarkyti be IRO tarpininkavimo. Didžiausios IRO veiklos kliūtytys buvo transporto priemonių trūkumas (emigracijos ir repatriacijos reikalams organizacija turėjo vos 3 nedidelius laivus, o transporto firmos labai noriai savuosius nuomavo žmonėms pervežti), kai kurių valstybių su IRO sudarytų sutarčių nesilaikymas, DP įkurdinimas labai blogomis sąlygomis. Tremtinių įkurdinimui tvarkyti, jų teisei būklei prižiūrėti, IRO nusprendė visuose emigracijai numatytuose kraštuose įsteigti savo delegatūras. Aštriai pasisakyta prieš didesnių nacionalinių telkinių sudarymą atskiruose kraštuose, nutarta pabėgėlius emigruoti ir įkurdinti nedidelėmis tautinėmis grupėmis po 10–30 šeimų vienoje vietoje. Individualiai emigracijai remti IRO nusprendė prašyti kai kurių vyriausybių atpiginti įvažiavimo vizas, visus DP aprūpinti specialiais pasais. Konferencija patvirtino IRO 1948 metų sąmatą – 129 mln. dolerių. Didžiausia jų dalis skirta žmonėms išlaikymui (maitinimo norma vienam asmeniui vienai dienai – 2015 kalorijų; Vokietijos amerikiečių ir prancūzų zonose tai kainavo 35 cent., anglų zonoje – 29, Austrijoje – 15 cent.). Įkurdinimo naujuose kraštuose reikalams numatyta skirti 18 mln. dolerių, bet prireikus ši suma galėjo būti padidinta⁴⁸. IRO spaudimas pradėti Europos pabėgėlių emigraciją paskatino New Yorke įsikūrusią Refugee Economic Corporation suburti geografus, kurie ieškojo apgyvendinimui tinkančių laisvų žemių. Specialistų nuomonių santraukos išleistos knygelėje „Quest for settlement“ (1948).

Šveicarijos Gwatto miestelyje 1948 m. balandžio 26–30 d. surengtoje IRO konferencijoje da-

⁴⁸ Šm. IRO paruošiamosios komisijos ketvirtoji konferencija // Žiburiai. 1947, lapkričio 22.

lyvavo organizacijos vadovybė (amerikietis W. Tuckas ir anglas A. Ruckeris), kelių vyriausybų, įvairių organizacijų atstovai bei 50 įvairių tautybių DP specialistų iš trijų okupacinių Vokietijos zonų. Tarp jų buvo ir 5 lietuviai: E. Eimantytė (bibliotekininkė), dr. J. Meškauskas (gydytojas), Č. Jonušas (dailininkas), Z. Bredikis (inžinierius), J. Rugis (chemikas). Be to, buvo atvykęs Lietuvos Raudonojo Kryžiaus atstovas S. Garbačiauskas ir BALF'o atstovė I. Rovaitė. Gwatt'o konferencija, svarsčiusi, kaip pagelbėti emigruoti įvairių inteligentiškų profesijų žmonėms, ne tik apeliavo į gerą valią, humaniškumą, bet turėjo ir kai kurių apčiuopiamų rezultatų⁴⁹.

IRO formaliai pradėjo veikti 1948 m. rugpjūčio 20 d., perėmė ir išplėtė UNRRA bei IGCR funkcijas. Greta pabėgėlių globos, organizacijos statuto priambulėje buvo nurodytas ir svarbiausias uždavinys – repatriacija⁵⁰. IRO perėmė dalį UNRRA personalo struktūrą (pagyvėjus emigracijai išplėsta įkurdinimo tarnyba, daugiau reikšmės skirta statistikos duomenims kaupti ir rengti profesiniam darbui). Nepasikeitė ir darbo metodai – baigiantis vasarai vėl prasi-dėjo „screeningai“, turėję atsijoti DP, galutinai nustatyti jų teises į aprūpinimą bei emigraciją IRO lėšomis. Ne veltui lietuvių spauda rašė, kad tarp abiejų globėjų „žymesnio skirtumo nebuvo. Ir vienas, ir kitas DP raidėmis sužymėtiems benamiams parūpino šiokią tokią kertę apgriautose kareivinėse, buvusiose arklidėse, kiauraimėvo perpučiamuose barakeliuose, nūn neveikiančių kalėjimų patalpose ir pan. Kiekvieną apren-gė kad ir Texas bei Kanados medžiotojų unifor-mas primenančiais apvalkalais, bet vis dėlto apren-gė ir niekam neleido nuogam vaikščioti... Val-

gyti taip pat kiekvienas gavo. Persotinti, atrodo, sąmoningai buvo vengiama⁵¹.

Negalima pamiršti, kad prie IRO centro įre-gistruotos 35 įvairios šalpos ir labdaros organi-zacijos, sudariusios bendrą komitetą (įėjo ir Po-piežiaus atstovas), bandė geriau spręsti specifi-nes atskirų pabėgėlių grupių (vaikų, ligonių, in-validų, senų žmonių ir pan.) problemas. Norėta į šių organizacijų būrį įlieti ir Lietuvos Raudo-nąjį Kryžių (pirmininkas D. Jasaitis). Didele reikšmę turėjo tai, kad 1948 m. gruodžio mėn. IRO oficialiai pripažino Lietuvių tremtinių ben-druomenės Centro komitetą.

Lietuviai pabėgėliai, išplėsti iš įprastinės so-cialinės aplinkos, praradę ryšį su gimtąja žeme, artimaisiais, buvo sutelkti DP stovyklose. Iki šiol visiškai nepažįstami, skirtingo išsilavinimo, dažniausiai ir pažiūrų asmenys, gimtinėje turėję var-dą ir padėtį, staiga ilgus metus buvo priversti įsikurti ankštame gyvenamajame plote (vienam žmogui teko vos 4 kvadratiniai metrai), prarasti privatumą, galimybę naudotis įprastinėmis de-mokratijos laisvėmis ir teisėmis. Visa tai, taip pat nuolat girdimi pažadai apie pastovų įkurdini-mą, supratimas, jog nė vienas kraštas iš tikrų-jų nenori plačiau atverti savo durų, daugeliui pabėgėlių turėjo sunkių moralinių, psichinių pa-darinių. Pasak J. Audėno, „keleri metai be sa-vos pastogės, be pastovaus kūrybingo darbo, be-teisėje gyvendamas ne vienas palūžo. Dažnas lėktų, nors ir trumpam, ten, kur tik pirmoji pro-ga pasitaikytų. Matome, kad kur tik kas sužino bet kokią registraciją į kurį nors kraštą išvykti, žmonės stovi eilėmis ir registruojasi. Tūkstan-čiai jau užsirašiusių į Pietų Amerikos valstybes, į Kanadą, o į JAV beveik visų be išimties akys nukreiptos“⁵².

⁴⁹ Rugis J. Su UNRRA ir IRO Vokietijoje... P. 328.

⁵⁰ International Migration Law. Revised Second Edition by Richard Plender. Dordrecht, Boston, London. 1988. P. 400.

⁵¹ Atsisveikinimas su IRO // Tremtinis. 1950, liepos 4.

⁵² Audėnas J. Tremtinių bendruomenė ir emigracija // Tėviškės garsas. 1947, balandžio 17.

Iki 1947 m. pavasario daugelis valstybių iš principo sutiko įsileisti tam tikrą kiekį pabėgėlių, bet konkrečių žygių nedarė, tikėdamasis, jog problema pati kaip nors išsispres. 1946–47 m. 544 lietuviai išvyko į JAV, nes jos pirmosios, nors ir po mažai pradėjo įsileisti pabėgėlių. Anglija antroji įsileido grupę slaugių. Trečioji buvo Belgija, JAV spaudžiama, ėmusi įsileisti darbininkų anglies kasykloms⁵³. 1948 m. pabaigoje 14 valstybių jau buvo pradėjusios pabėgėliams atverti savo kraštų sienas. Vėliau buvo pasirašytas tarptautinis susitarimas pagal kurį 31 valstybė įsipareigojo pabėgėliams suteikti teisinę globą.

Svarbus buvo JAV kongreso priimtas ir prezidento S. Trumano 1948 m. birželio 25 d. pasirašytas Displaced Persons Act of 1948, leidęs įvažiuoti 205000 asmenų per dvejus metus. 1949 m. kvota padidinta iki 400000. Pasinaudodami įstatymu, į JAV per emigracinę stovyklą Grohno 1949 m. išvyko apie 16000 buvusių Lietuvos gyventojų, tarp jų 14592 katalikai, 778 protestantai, 574 judėjai, 103 stačiatikiai. Per Bremenhaveną 1949–1950 m. birželio 15 d. Europą paliko 19837 Lietuvos pabėgėliai (17837 katalikai, 1078 protestantai, 666 judėjai, 157 stačiatikiai)⁵⁴.

Tremtinių gyvenime prasidėjus naujam dideliame lūžiui – masinei emigracijai – senieji lietuviai išėviai stengėsi daugybę žmonių aprūpinti efidavitais – dokumentais, su kuriais jie galėtų įvažiuoti į JAV. BALF'as 1948 m. spalio 16 d. sudarė Imigracijos ir įkurdinimo komitetą, kuriam pirmininkavo A. Devenienė. Pirmininkė, BALF'o įgaliotiniai I. Rovaitė ir J. Valaitis, atvykę į Europą, daug padėjo narpliojant emigracijos problemas. Buvo bendradarbiaujama su

DP komisija Vašingtone, Church World Service, ypač su National Catholic Welfare Conference (NCWC), per kurią atvyko 23150 lietuvių⁵⁵. Patriotinė lietuvių spauda skelbė BALF'o aplinkraščius, atsišaukimus, nuoširdžiai talkino vietiniams imigraciniams komitetams. Atvykę tremtiniai savanorių buvo sutinkami jūrų ir oro uostuose, priglaudžiami, globojami.

Iškilus pavojui, kad iki šiol kartu gyvenę ir veikę lietuviai išsibarstys po pasaulį, praras ryšius ir tautiškumą, VLIK'as 1949 m. birželio 14 d. paskelbė dokumentą, pavadintą **Lietuvių Charta**. Tą pačią dieną paskelbė ir laikinosios Pasaulio lietuvių bendruomenės sąrangos nuostatus. Nepasikliaudamas tautiečių dvasinio ryšio deklaravimu, VLIK'as įsteigė Lietuvybės išlaikymo tarnybą, turėjusią stebėti lietuvių emigraciją iš Vokietijos, pagal išgales padėti jiems išlikti naujose vietose. Tarybai vadovavo VLIK'o pirmininkas prel. M. Krupavičius. Lietuvybės išlaikymo klausimais taryba Vokietijos mieste Gmuende surengė specialią konferenciją, numatiusią svarbiausias priemones ir būdus tikslui siekti. Konferencijos parengtą programą išplatino ELTA, ji buvo išsiuntinėta žymiesiems lietuvių mokslo, kultūros, visuomenės veikėjams (K. Pakštui, I. Malinauskui, V. Viliamui, R. Skipičiui ir kt.). Prašyta pateikti pastabų, papildyti, atsižvelgiant į savo kraštų sąlygas⁵⁶. Visus iš Europos išvažiuojančius VLIK'as ragino per daug neišsiskirstyti, kurtis kompaktiškomis kolonijomis, kurios sudarytų sąlygas lietuvybei išsaugoti. VLIK'o Lietuvybės išlaikymo tarybos skatinamos, įvairiuose kraštuose ėmė kurtis Lietuvių bendruomenės.

⁵³ Audėnas J. Tremtinių bendruomenė ir emigracija // Tėviškės garsas. 1947, balandžio 17.

⁵⁴ Perduoda vokiečiams // Draugas. 1950, balandžio 16.

⁵⁵ Bendras Amerikos Lietuvių Fondas // Lietuvių enciklopedija. T. 2. Bostonas. 1954. P. 378.

⁵⁶ Pasaulio lietuvių bendruomenės organizavimas. VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus pareiškimas // Tremtis. 1950, liepos 17.

1954 m. duomenimis, JAV įsikūrė 29000 lietuvių, Kanadoje – 7700, Pietų Amerikoje – 4110, Didžiojoje Britanijoje – 3000, Prancūzijoje – 550 ir kt. Vakarų Vokietijoje liko 7550 lietuvių⁵⁷ – daugiausia seni, ligoti arba nenorėję toliau emigruoti, taip pat Mažosios Lietuvos lietuviai, turėję Vokietijos pilietybę. IRO vadovybės nutarimu pabėgėlių likučiai iš britų zonos buvo perkelti į specialias emigracines stovyklas Wentorfe, Delmenborste, Fallingbostely ir Auriche, iš amerikiečių zonos – sutelkti Liudwigburge. 1950 m. liepos 1 d. vokiečių administracijos žinion perėjo visi DP, kurie dėl senatvės, ligos, tariamų politinių priežasčių negalėjo arba nenorėjo emigruoti. Pabėgėliams, likusiems Vokietijoje, buvo suteiktas „benamių svetimšalių“ vardas, jų reikalus ėmė tvarkyti svetimšalių tarnyba (Aussenstele – AA). Vakarų Vokietijos paskelbtame komunikate pareiškta, jog „vokiečiai, turėdami milijonus savųjų, netekusių gimtinių, labai gerai supranta svetimtaučių benamių būklę, dėl to pagal išgalės bus stengiamasi jų gyvenimą naujoje tėvynėje lengvinti“⁵⁸. Netrukus pabėgėliai buvo perregistruoti, nufotografuoti, aprūpinti vokiškais pasais. „Vokiečiams pavedama – rašė „Tremtis“, – sutirpdyti benamių tautinę sąmonę, tokiu būdu tikintis išspręsti Europoje pasiliekančių tremtinių problemą“⁵⁹.

Po IRO, repatrijavusios per 70 tūkst., užjūrio kraštuose įkurdinusios per 1 mln. asmenų, likvidavimo (nors buvo numatyta uždaryti 1950 m. birželio 30 d., organizacija faktiškai savo veiklą baigė 1952 m. sausio 30 d.). Jungtinės tautos pabėgėlių nepaliko be savo dėmesio. Teisinei jų apsaugai vykdyti įsteigta (1950 12 14)

Jungtinių Tautų Vyriausiojo Pabėgėlių reikalų komisaro valdyba (United Nations High Commissioner for Refugees – UNHCR)⁶⁰. Vyriausiasis komisaras G. J. van Heuvenas-Goedhartas už savo veiklą buvo apdovanotas Nobelio taikos premija.

Stalininė ir hitlerinė Lietuvos okupacijos, represijos, karas sužalojo šimtų tūkstančių žmonių likimus, tremtiniais, pabėgėliais, politiniais emigrantais pavertė didžiulę dalį šalies politinio, ekonominio, kultūros ir mokslo elito. Iš gimtųjų vietų išblokštus ir daugiausia Vokietijon patekusius žmones ėmėsi globoti Sąjungininkų karinių pajėgų vadovybė bei JAV solidžiai remiamos tarptautinės organizacijos – UNRRA ir IRO. Specialiose DP stovyklose įkurdintiems ir jokių teisių neturėjusiems tremtiniams teko iškęsti didžiulius sunkumus, atlaikyti bandymus prievarta grąžinti į pavergtą kraštą. Net pačiomis sunkiausiomis sąlygomis neišblėso viltis grįžti į laisvą Tėvynę, neišnyko noras šviestis, lavintis. Neįkainojamą moralinę bei materialinę paramą pabėgėliams suteikė lietuviškos organizacijos: ALT’as, VLIK’as, BALF’as. Įveikiant Sovietų Sąjungos, nuolat kėsinusios susigrąžinti „tarybinius piliečius“, sovietinio režimo propagandininkų Amerikoje trukdymus, per keletą pokario metų lietuvių pabėgėlių – milžiniškos tarptautinės pabėgėlių problemos specifinės dalies – likimas buvo nulemtas. Emigravę, įsikūrę laisvose demokratinėse šalyse, jausdamiesi fiziniiais bei dvasiniais tremtiniais, ilgus dešimtmečius jie puoselėjo lietuviybės, Nepriklausomybės idėjas, saugojo tas vertybes, kurios pavergtame krašte buvo žlugdomos, niekinamos.

⁵⁷ V. Aa. DP // Lietuvių enciklopedija. T. 5. Bostonas. 1955. P. 157.

⁵⁸ DP pavadinti kitu vardu // Tremtis. 1950, liepos 4.

⁵⁹ Atsisveikinimas su IRO. Ten pat.

⁶⁰ International Migration Law... P. 400.

DECIDING THE DESTINY OF WORLD WAR II REFUGEES FROM LITHUANIA

Vyintas Bronius Pšibilskis

Summary

During the longest and the most horrible war in the latest history – World War II (1939–1945) – 50 million people were killed and about 40 million were forced for migration and for roving about the ruined Europe. Stalinist and Hitlerite occupations of Lithuania, repression and war ruined the destinies of thousands of people. The greatest part of political, economic and cultural elite became refugees and exiles.

The Supreme Allied Expeditionary Force took care for homeless in the beginning, later international organisations such as United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA), International Refugee Organization (IRO) and Intergovernmental Committee on Refugees (IGCR) generously supported by the USA took over the supervision.

In special camps for displaced persons the exiles had no rights, they suffered shortages and held out the attempts to send them back to the subjugated country. Even in severe conditions they did not loose the

hope to return to a free native country. There was active cultural life in the camps, which enhanced the wish to go on looking for knowledge and education. Lithuanian organisations such as Lithuanian American Council (ALT), United Lithuanian Relief Fund of America (BALF) and Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) provided invaluable moral and financial support.

Overcoming the Soviet Union intentions to “return soviet citizens” and standing up against the propagandists of the soviet regime in America the destiny of Lithuanian refugees – specific part of huge international problem of refugees – was decided during the several years of post-war.

Having settled in free and democratic countries after the emigration, for long decides the exiles promoted the ideas of Lithuanianism and independence, they protected the values frustrated and despised in the subjugated native land.

Įteikta 2000 m. gegužės mėn.

Parengta spaudai 2000 m. lapkričio mėn.